

УДК 061.1+001.89

DOI: 10.37621/JNAMSU-2020-1-2-9

«Журнал НАМН України» | 2020 | т. 26 | № 1–2 | С. 72–79

Державна установа «Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків Національної академії медичних наук України» – сторінки історії та сучасності

**Г. М. Даниленко¹, В. О. Диннік¹✉,
Л. М. Овсяннікова², Н. В. Медведовська²,
Є. М. Малишевська²**

¹ ДУ «Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків НАМН України»,
просп. Ювілейний, 52-а, Харків 61118, Україна

² Президія Національної академії медичних наук
України, вул. Юрія Ілленка, 53, Київ 04050,
Україна

Державна установа «Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків Національної академії медичних наук України» (ДУ «ІОЗДП НАМН») є багатопрофільним науково-дослідним, лікувально-діагностичним, організаційно-методичним центром, діяльність якого завжди відповідає нагальним потребам сучасної медицини та була спрямована на вирішення першочергових завдань у галузі охорони здоров'я дітей шкільного віку та молоді – запобігання прогресуванню хронічних неінфекційних захворювань у дитячому і підлітковому віці, збереження репродуктивного потенціалу та психічного здоров'я дітей і підлітків, профілактику негативного впливу освітнього процесу на здоров'я школярів та учнівської молоді, обґрунтування ефективного використання наукових розробок та удосконалення медичного супроводу хворих дітей і підлітків в умовах реформування медичної галузі. За визначеними функціями Інститут на цей час є єдиною науково-дослідною установою такого профілю в Україні.

State Institution “Institute for Children and Adolescents Health Care at the NAMS of Ukraine” – pages of history and modernity

**Heorhii M. Danylenko¹, Viktoriia O. Dynnik¹✉,
Liudmyla M. Ovsianynkova²,
Nataliia V. Medvedovska²,
Yevheniia M. Malyshevskaa²**

¹SI “Institute for Children and Adolescents Health
Care at the NAMS of Ukraine”,
52-a, Yuvileinyi Ave., Kharkiv 61118, Ukraine

²Presidium of the NAMS of Ukraine,
53 Yuriiia Illienka St., Kyiv 04050, Ukraine

The State Institution “Institute of Children and Adolescents’ Healthcare under the National Academy of Medical Sciences of Ukraine” (SI “ICAH of NAMSU”) is a multidisciplinary research, diagnostics & treatment, organizational & methodological center, the activities of which have been always responding to the most urgent needs of the contemporary healthcare. Functioning of this center has been always directed on solving the top priority tasks in the field of healthcare for school children and youth, including: prevention of chronic non-infectious diseases during childhood and adolescence; maintenance of the reproduction potential and of the psychological health among children and adolescents; prevention of the negative impacts from the educational process upon the health of school-age children and studying youth; scientific substantiation of the efficient use of new inventions in the related field; medical assistance for the patients of childhood and adolescence age under the conditions of healthcare sector reforms. As per the determined functions, the Institute is the only research institution of such specialization in Ukraine today.

Протягом останнього десятиріччя спостерігаються негативні зміни у стані здоров'я дитячого населення України: зростають захворюваність, поширеність хвороб, неінфекційних соматичних патологій. Число здорових дітей шкільного віку не перевищує 5–10 %. У зв'язку з цим вкрай необхідним є своєчасне виявлення захворювань ендокринної, репродуктивної, бронхолегеневої, серцево-судинної, кістково-м'язової систем, нирок, печінки. Особливу увагу необхідно приділяти дітям і підліткам із зони АТО та постраждалим внаслідок військових дій, стану їхнього психічного здоров'я та фізичного розвитку. Важливим напрямом стосовно збереження та укріплення здоров'я дітей із зони збройного конфлікту є використання розроблених принципів медико-психологічного супроводу, що базується на організаційних, лікувальних і профілактичних заходах, які проводяться в ДУ «ІОЗДП НАМН».

Свої подальші зусилля співробітники Інституту будуть спрямовувати на вирішення найбільш актуальних і соціально значущих питань реформування і медичного забезпечення дітей до 18 років, розроблення сучасних медичних технологій діагностики, лікування і реабілітації дітей та підлітків.

Ключові слова: діти, підлітки, психічне здоров'я, фізичний розвиток, медико-психологічний супровід.

Для цитування: Даниленко ГМ, Диннік ВО, Овсяннікова ЛМ, Медведовська НВ, Малишевська ЄМ. Державна установа «Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків Національної академії медичних наук України» – сторінки історії та сучасності. Журнал Національної академії медичних наук України. 2020;26(1-2):72–79. DOI: 10.37621/JNAMSU-2020-1-2-9.

Стаття надійшла до редакції 12.08.2019
Направлена на рецензування 27.11.2019
Прийнята до друку 07.12.2019

During the last decade, the state of health among Ukraine's population of childhood age has been subject to negative changes: the morbidity rate has been growing along with the number of diseases, including non-infectious somatic pathologies. The share of healthy children of the school age does not exceed 5–10 %. Therefore, timely detection of the diseases of endocrine, reproduction, bronchopulmonary, cardiovascular, osteomuscular systems as well as of kidneys and liver becomes of vital importance. Attention should be particularly focused on the children and adolescents from the ATO zone and those suffered from the military actions, on the state of their psychological health and physical development. An important direction in maintaining and strengthening the health of children from the military conflict zone is the application of principles of the medical & psychological assistance based on organizational, curative and preventive measures carried out by the PI "ICAH of NAMSU".

The Institute's personnel will be directing their further efforts towards solving the most acute and most socially important issues related to reformation of healthcare for children and adolescents below 18 y.o. as well as on the development of advanced medical technologies for diagnostics, treatment and rehabilitation of children and adolescents.

Key words: children; adolescents; psychological health; psychical development; medical & psychological assistance.

For citation: Danylenko HM, Dynnik VO, Ovsianynkova LM, Medvedovska NV, Malyshevska YeM. State Institution "Institute for Children and Adolescents Health Care at the NAMS of Ukraine" – pages of history and modernity. Journal of the National Academy of Medical Sciences of Ukraine. 2020;26(1-2):72–79. DOI: 10.37621/JNAMSU-2020-1-2-9.

The article was received 12.08.2019
For review, 27.11.2019
Accepted for publication on 07.12.2019

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Даниленко Георгій Миколайович – д. м. н., проф., директор ДУ «Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків НАМН України», м. Харків, Україна, ORCID: 0000-0001-6383-6620;

Диннік Вікторія Олександрівна – д. м. н., проф., заступник директора з наукової роботи ДУ «Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків НАМН України», м. Харків, Україна, ORCID: 0000-0002-7692-1856;

Овсяннікова Людмила Михайлівна – д. м. н., проф., заступник начальника науково-координаційного управління апарату Президії НАМН України, м. Київ, Україна, ORCID: 0000-0002-4616-6212;

Медведовська Наталія Володимирівна – д. м. н., проф., начальник науково-координаційного управління Президії НАМН України, м. Київ, Україна, ORCID: 0000-0003-3061-6079;

Малишевська Євгенія Михайлівна – к. б. н., старший науковий співробітник науково-координаційного управління апарату Президії НАМН України, м. Київ, Україна, ORCID: 0000-0002-2730-5563.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Heorhii M. Danylenko – Dr. Sci. (Medicine), Prof., Director of the SI "Institute for Children and Adolescents Health Care at the NAMS of Ukraine", Kharkiv, Ukraine, ORCID: 0000-0001-6383-6620;

Viktoriia O. Dynnik – Dr. Sci (Medicine), Deputy Director for scientific work of the SI "Institute for Children and Adolescents Health Care at the NAMS of Ukraine", Kharkiv, Ukraine, ORCID: 0000-0002-7692-1856;

Ludmyla M. Ovsianynkova – Dr. Sci. (Medicine), Prof., Deputy Chief of the scientific coordination department of the presidium of the NAMS of Ukraine, Kyiv, Ukraine, ORCID: 0000-0002-4616-6212;

Nataliia V. Medvedovska – Dr. Sci. (Medicine), Prof., Chief of the scientific coordination department of the presidium of the NAMS of Ukraine, Kyiv, Ukraine, ORCID: 0000-0003-3061-6079;

Yevheniia M. Malyshevska – PhD in Biol. Sci., Senior Researcher in scientific coordination department of the presidium of the NAMS of Ukraine, Kyiv, Ukraine, ORCID: 0000-0002-2730-5563.

Viktoriia O. Dynnik
ORCID ID: 0000-0002-7692-1856
viktoriadynnik@gmail.com

Державна установа «Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків Національної академії медичних наук України» (ДУ «ІОЗДП НАМН») є багато-профільним науково-дослідним, лікувально-діагностичним, організаційно-методичним центром, діяльність якого завжди відповідала нагальним потребам сучасної медицини і була спрямована на вирішення першочергових завдань у галузі охорони здоров'я дітей шкільного віку та молоді – запобігання прогресуванню хронічних неінфекційних захворювань у дитячому й підлітковому віці, збереження репродуктивного потенціалу і психічного здоров'я дітей та підлітків, профілактику негативного впливу освітнього процесу на здоров'я школярів і учнівської молоді, обґрунтування ефективного використання наукових розробок та вдосконалення медичного супроводу хворих дітей і підлітків в умовах реформування медичної галузі. За визначеними функціями на сьогодні ДУ «ІОЗДП НАМН» – єдина науково-дослідна установа такого профілю в Україні.

Історія інституту бере свій початок з благодійної організації «Крапля молока» (1907 р.), організатором якої був ентузіаст, молодий лікар С. М. Ямпольський. Статусу державної установи інститут набув згідно з Наказом Народного Комісаріату охорони здоров'я України від 28.10.1922 року № 174, ставши першим в Україні науково-дослідним закладом з охорони материнства і дитинства. Першим директором було призначено відомого на той час педіатра С. М. Ямпольського. Головними напрямками діяльності інституту в молодій Українській республіці були питання боротьби з дитячою і материнською смертністю, створення системи медичного забезпечення жінки-робітниці, організація дитячого харчування, підготовка фахівців для профілактичної роботи на підприємствах, у дитячих виховних і лікувальних установах, багато уваги приділялося пропаганді санітарно-гігієнічних знань серед населення. Важливо відзначити, що вже в ті роки, майже 100 років тому вивчалися питання, які не втратили своєї актуальності й сьогодні: фізіологія і патологія дітей першого року життя та раннього віку; психофізіологічний розвиток дитини; вплив навколишнього середовища, зокрема, санітарного стану шкіл на здоров'я дітей. Велика увага приділялася соціальним питанням. У 1923 році при інституті була відкрита юридична консультація, серед завдань якої були питання правового захисту матерів, популяризація сімейного і шлюбного права.

Вже через 5 років діяльності інститут представляв собою потужну устанovu зі своєю інфраструктурою, чіткими цілями та завданнями, і поступово став визнаним науковим закладом, розробки якого мають вплив на тактику й стратегію у сфері охорони здоров'я матері та дитини. В арсеналі наукових розробок співробітників інституту – кисломолочні суміші, ацидофільне молоко, кефір, розробки з профілактики гіпогалактії, організація дитячих садків, жіночих консультацій, молочних кухонь, підготовка наукових кадрів і підвищення кваліфікації працівників лікувально-профілактичних закладів.

У 1928 році в інституті організовано відділ соціальної гігієни та патології, школа-санаторій для дітей з психоневрологічними розладами. У 1929 році в інституті вперше

в Україні зроблено переливання донорської крові дітям з лікувальною метою, а в подальшому розроблено показання та протипоказання до переливання донорської крові та її компонентів, що знайшло широке застосування в педіатричній практиці. У тридцяті роки інститут розширюється, створюються нові відділи і лабораторії, які очолювали такі відомі вчені як М. І. Олевський, М. Л. Кошкін, С. Я. Шаферштейн, Л. М. Мерков, В. І. Константинов. Для експериментальних досліджень організовано віварій, залучаються консультанти з інших установ міста Харкова (Г. В. Фольборт, В. П. Воробйов, А. В. Нагорний). У цей період було організовано першу в Україні ревматологічну клініку, протиревматологічний кабінет-диспансер, санаторій. Відпрацьовуються питання показань і протипоказань до переливання донорської крові та її компонентів при тяжких інфекційних і соматичних захворюваннях (С. В. Родкін). Проводяться фундаментальні дослідження фізіології дітей перших років життя. У 1936 р. інститут розпочинає видання журналу «Охорона материнства і дитинства», який з 1938 року виходить під новою назвою «Педіатрія, акушерство та гінекологія».

Під час Другої світової війни матеріально-технічна база, архів, бібліотека були знищені, але вже у 1943 році, відразу після визволення м. Харкова почалося відновлення інституту (директор М. І. Корнієнко). Знову створюються лабораторії і відділи, в інститут повертаються старі співробітники (С. А. Гіль, С. В. Родкін, І. В. П'ятигорський), приходить талановита молодь: О. І. Корнілова, яка майже 30 років перебувала на посаді директора, В. О. Сарана, В. Я. Гайдай, Л. А. Стулій, І. Д. Доброгаєва, В. І. Грищенко та інші. Плідно вирішуються важливі медико-соціальні питання післявоєнного періоду: лікування кишкових інфекцій, рахіту, ревматизму, виходжування недоношених дітей, вдосконалення ведення жінок із загрозою переривання вагітності, лікування гестозів, маткових кровотеч. З ініціативи інституту вперше в Україні у місті Харкові було створено пологовий будинок для жінок, які страждають на невиношування вагітності. Організовано спеціалізовані відділення і палата для виходжування недоношених дітей. Розроблено санітарно-гігієнічні режими цих відділень, методи лікування невиношування і догляду за недоношеними дітьми. В результаті число передчасних пологів знизилося більш ніж утричі та в чотири рази зменшилася смертність недоношених дітей. Розроблено комплексний метод профілактики рахіту, який включав застосування вітаміну D і фракційне ультрафіолетове опромінення, що дозволило знизити захворюваність на рахіт майже на 80 %. Відпрацьовано клініко-лабораторну діагностику гострої та хронічної дизентерії, її типових, атипичних і стертих форм. Створено комплекс терапевтичних заходів щодо лікування дизентерії з урахуванням форм, тяжкості і функціональних порушень органів і систем, ініційовано створення спеціалізованих дошкільних закладів і груп для дітей, які перенесли гостру чи хронічну дизентерію. Це дало змогу зменшити число ускладнень і переходів у тяжку форму.

У 1965 році інститут реорганізовано у Харківський науково-дослідний Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків ім. Н. К. Крупської МОЗ України. Інститут стає

провідною установою в країні з проблем охорони здоров'я дітей шкільного віку і підлітків. Перепрофілювання розширило коло завдань, що стоять перед інститутом. З 1965 року, інститут є головним у Республіці, а з 1968 року – очолює Союзу проблемну комісію «Фізіологія і патологія підлітків». З цього часу науковцями установи успішно проводяться дослідження з питань дитячої кардіоревматології, ендокринології, гінекології, психоневрології, результати яких дозволили визначити механізми формування первинної артеріальної гіпертензії, ревматичних захворювань, ожиріння, патології росту, цукрового діабету, порушень статевого розвитку і становлення менструального циклу, невротичних розладів. Було запропоновано принципово нові підходи для лікування цих захворювань, розроблено режими навчання і критерії професійного відбору школярів, учнів професійних технічних училищ та ліцеїв, запроваджено низку методичних рекомендацій щодо організації медичного забезпечення дітей і підлітків (підліткові поліклініки, денні стаціонари).

До свого 50-річчя інститут став дійсним Центром координації наукових досліджень і підготовки наукових кадрів за проблемою фізіології розвитку і патології дітей та підлітків.

Період з 1971 по 1974 роки – один з найбільш яскравих етапів в історії інституту. Напружена наукова, лікувальна, організаційно-методична робота поєднувалась з активною участю усього колективу в будівництві нових корпусів, введених в експлуатацію у 1974 році.

У 1978 році на базі інституту організована перша в країні кафедра фізіології і патології підлітків, яка існує і дотепер як кафедра підліткової медицини ХМАПО.

З 1986 року важливим розділом наукових досліджень стає визначення впливу наслідків Чорнобильської катастрофи на розвиток дитячого населення країни, формування стану його здоров'я та вдосконалення його медичного забезпечення.

За час існування інституту було сформовано відомі наукові школи: «Артеріальна гіпертензія та провідники атеросклерозу у дітей та підлітків»; «Ревматологія дитячого та підліткового віку»; «Дитяча та підліткова гінекологія»; «Дитяча та підліткова ендокринологія»; «Гігієна дітей та підлітків»; «Радіаційна педіатрія». Інститут брав участь у виконанні національних програм «Діти України», «Планування сім'ї», Державної програми «Репродуктивне здоров'я нації» до 2015 року, міжгалузевої комплексної програми «Здоров'я нації», програми «Профілактика та лікування артеріальної гіпертензії в Україні». У сучасний період здійснюються наукові супроводи державної цільової програми «Молодь України», виконуються завдання і заходи загальнодержавних програм «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини», «План дій до Національної стратегії в сфері прав людини», «Національний план заходів щодо неінфекційних захворювань для досягнення глобальних цілей сталого розвитку».

У інституті в різні часи працювали відомі науковці та організатори охорони здоров'я України, серед яких: професори С. М. Ямпольський, А. Г. Логунова, В. І. Констан-

тинов, Г. І. Тець, О. І. Корнілова, М. І. Олевський, М. Л. Кошкін, Л. М. Мерков, С. Я. Шаферштейн, Р. С. Мірсагатова, В. І. Грищенко, Е. З. Юсфіна, Т. Г. Софієнко, Н. А. Дмитрова, В. Я. Гайдай, І. Д. Доброгаєва, В. О. Сарана, Л. Я. Ступій, Г. М. Костюрина, Л. Ф. Кулікова, О. А. Бесєдіна, А. М. Коломієць, О. І. Плехова.

У 2000 р. інститут увійшов до складу Академії медичних наук України (Постанова Кабінету Міністрів України від 07.08.2000 № 1232). Підпорядкування інституту НАМН України дало новий поштовх у визначенні своєї ролі в медичній академічній науці.

Інститут стає потужною установою у вирішенні питань з фундаментальної та прикладної медичної науки за проблемою охорони здоров'я дітей та підлітків.

Це єдина в Україні науково-дослідна установа такого профілю, а серед основних напрямів діяльності слід виділити вивчення вікової фізіології підліткового віку, нейрогормональних механізмів її забезпечення, розробку статевікових нормативів фізичного розвитку і гормональних показників, визначення поширеності патології регуляторних та життєзабезпечувальних систем, найбільш соціально значущих неінфекційних захворювань, ендокринних і репродуктивних порушень, психічних розладів, статевих особливостей їх формування та перебігу у підлітків, підходів до лікування і медичного забезпечення дітей шкільного віку.

Виконання наукових досліджень в сучасний період в інституті здійснюється згідно з державними пріоритетними напрямами розвитку науки і техніки, провідними напрямами розвитку наукових досліджень в установах НАМН (згідно Постановою № 1 загальних зборів НАМН України від 20.06.2018 р.), відповідає нагальним потребам сучасної медицини і обумовлене прогресуючим погіршенням здоров'я дитячого населення України, зростанням захворюваності на окремі хвороби (серцево-судинна патологія, в тому числі, артеріальна гіпертензія, цукровий діабет, ожиріння, депресивні розлади, репродуктивні порушення тощо), недостатньою ефективністю існуючих методів лікування значної частини хвороб у дітей, труднощами компенсації хронічних захворювань у період статевого дозрівання, недосконалістю медичного супроводу та системи реабілітації пацієнтів з хронічною патологією.

В інституті існує можливість здійснювати комплексну оцінку фізичного, статевого, психічного розвитку дітей шкільного віку, супровід формування їх особистості, аналіз поширеності соматичних захворювань, психічних розладів та впливу на ці процеси факторів довкілля та спадковості. Все це дозволяє визначити закономірності формування здоров'я дітей і підлітків у суспільстві, розробляти ефективні програми, спрямовані на його збереження.

Багаторічні наукові дослідження у напрямку охорони здоров'я дитячого населення дозволили визначити тенденції фізичного і статевого розвитку дітей, розробити їхні вікові нормативи та виділити фактори, що впливають на розвиток організму в пре- та пубертатному віці. Проаналізовано динаміку змін здоров'я дітей шкільного віку протягом навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, поширеність і структуру захворюваності, досліджено

формування навичок здоров'язберігаючої поведінки. Розроблено технологію оцінки ефективності програм профілактики неінфекційних захворювань і шкільної дезадаптації учнів, що ґрунтується на оцінці якості їхнього життя, пов'язаної зі здоров'ям.

Значне місце в діяльності інституту у складі НАМН завжди займали дослідження, присвячені розробці методів діагностики, лікування та реабілітації найбільш соціально значущих хвороб у дітей і підлітків (серцево-судинні та ревматичні захворювання, ендокринна патологія, в тому числі, цукровий діабет, ожиріння, тиреопатії, репродуктивні розлади, психічні порушення).

Під час виконання інститутом завдань Державної «Програми профілактики і лікування артеріальної гіпертензії в Україні» встановлено механізми формування артеріальної гіпертензії у підлітків, визначено нормативи артеріального тиску для дітей та підлітків, обґрунтовано терапевтичні і профілактичні заходи, розроблено індивідуальні схеми лікування з підбором антигіпертензивних, антиаритмічних і кардіотрофічних препаратів. Доведено погіршення перебігу хвороби з негативною динамікою гемодинамічних, нейрогормональних показників за умови відсутності адекватного лікування.

У серії наукових досліджень розширено існуючі уявлення про механізми формування діастолічної дисфункції в дітей з патологією міокарда, обґрунтовано методи діагностики і шляхи терапевтичного втручання у таких хворих, зокрема розроблено технологію лікування початкових стадій хронічної серцевої недостатності у дітей з патологією міокарда з урахуванням морфофункціональних характеристик серця, показників нейрогуморальної регуляції та якості життя.

Проведено оцінку фізичної активності дітей і підлітків, встановлено її зв'язок з фізичним розвитком і адаптаційними можливостями практично здорових дітей, дітей з артеріальною гіпертензією та вторинними кардіоміопатіями. Визначено особливості адаптаційних реакцій, частоту толерантності до фізичного навантаження та ендотеліальної дисфункції у дітей з порушеннями артеріального тиску і вторинними кардіоміопатіями, що дало можливість обґрунтувати обсяги фізичних навантажень та розробити показання і протипоказання для занять у спортивних секціях дітей із зазначеною патологією.

Незважаючи на багаторічні дослідження, гостро стоїть проблема ревматичних захворювань у дітей, які є одними з найбільш складних в діагностичному і прогностичному відношеннях, внаслідок їх важкого прогресуючого перебігу, необхідності застосування тривалої агресивної та високоартісної терапії, ранньої інвалідизації, розвитку численних коморбідних станів, тяжких ускладнень і побічних ефектів. За результатами виконання серії науково-дослідних робіт науковцями інституту запропоновано технологію діагностики ювенільного ідіопатичного артриту з визначенням найбільш ранніх критеріїв діагностики, прискоренням термінів призначення необхідної терапії. Встановлено прогностично несприятливі ознаки формування коморбідної патології у дітей з ювенільним ідіопатичним артритом і системним червоним вовчаком, створено алгоритм визначення індексу коморбідності, що

дозволяє розробити тактику спостереження і терапевтичного втручання з метою запобігання формуванню стійких органних порушень. На базі ДУ «ІОЗДП НАМН» започатковано науково-практичний та лікувально-реабілітаційний центр для дітей, підлітків і молодих дорослих із ревматичними захворюваннями, який виконує ці завдання як спеціалізований «Центр дитячої ревматології». За 3 роки (2017–2019 рр.) надано консультативну допомогу спеціалістам 14 областей України, оглянуто 927 пацієнтів з ревматичними захворюваннями із застосуванням сонографічного дослідження суглобів.

Завдяки співпраці фахівців інституту з науковцями Інституту низьких температур ім. Б. І. Веркіна НАН України розроблено принципово новий спосіб неінвазивної діагностики захворювань гастродуоденальної зони з використанням газочутливого сенсора на основі солей TCNQ.

Науковцями інституту розроблено концепцію терапевтичного навчання дітей, хворих на цукровий діабет, та членів їхніх сімей зі створенням мережі Шкіл самоконтролю діабету в Україні. Для підготовки інструкторів з навчання самоконтролю в рамках співробітництва з МОЗ України у 2013 році був створений Науково-методичний центр «Школа навчання самоконтролю цукрового діабету у дітей». Доведено покращення перебігу цукрового діабету 1-го типу у дітей за умови системного навчання самоконтролю, виявлено значущу роль психологічних факторів, особливостей ставлення до свого здоров'я дітей, хворих на цукровий діабет, та членів їхніх сімей, ефективності самоконтролю та його застосування в реальному житті, обґрунтовано необхідність врахування вмотивованості пацієнта в процесі його медичного супроводу.

Доведено, що для дітей і підлітків, хворих на цукровий діабет 1-го типу, важливим є призначення двоетапної реабілітації, що включає лікування в умовах стаціонару з подальшою санаторно-курортною реабілітацією, застосування якої дозволяє досягати стійкої компенсації вуглеводного обміну, зменшення кількості ускладнень та зниження добової дози інсуліну протягом 6 місяців.

Виявлено значну поширеність ускладненого перебігу ожиріння у дітей, що супроводжується формуванням полісистемних порушень, доведено доцільність використання вдосконалених методів лікування залежно від ознак судинних порушень, психічних і психологічних розладів, патології гепатобіліарного тракту, що дозволило підвищити ефективність лікування хворих у 2,5–3 рази, обґрунтовано необхідність проведення повторних курсів лікування дітей з ускладненим перебігом ожиріння через 9–12 місяців.

Науковцями інституту встановлено особливості формування тиреоїдної патології в дитячому віці, в тому числі, у поєднанні з іншими ендокринопатіями (цукровий діабет, ожиріння), визначено поширеність дифузного нетоксичного зобу у дітей, встановлено його мультифакторну природу, роль спадкових і набутих факторів у його формуванні, механізми впливу мінімальної тиреоїдної дисфункції на становлення чоловічої та жіночої статевих систем, розроблено нову концепцію щодо диференційованого підходу до обстеження й лікування хворих з різним перебігом зобу.

Доведено, що гіпоандрогенія у хлопців із затримкою статевого дозрівання негативно впливає не тільки на репродуктивний потенціал, але й асоціюється з порушеннями ліпідного, вуглеводного обміну, зрушеннями в імунній системі та перекисному окисленні ліпідів, що є предикторами формування патології серцево-судинної та гепатобіліарної систем вже у підлітковому віці.

Отримано нові дані щодо формування різних форм передчасного статевого дозрівання у дівчат. Розроблено нові методи його лікування, в тому числі й застосування препаратів мелатоніну. Подальше вивчення найбільш тяжкого порушення менструальної функції – аномальних маткових кровотеч – дозволило визначити нові ланки патогенезу, обґрунтувати доцільність використання негормональних методів лікування на підставі аналізу віддалених спостережень відновлення менструальної функції. Встановлено провідні медико-біологічні і соціальні чинники ризику формування гіпоменструального синдрому (ГМС) у дівчат, запропоновано нову концепцію диференційованого лікування хворих на ГМС, що дозволяє підвищити ефективність негормонального лікування ГМС майже у 2,5 раза.

Враховуючи збільшення кількості дітей з суїцидами та суїцидальними спробами на тлі депресивних розладів, інститут відразу включився у вирішення цієї проблеми. Обґрунтовано концепцію формування депресії у дітей 7–11 років, виділено та систематизовано ознаки, які мають високу інформативність в діагностиці депресій у цьому віці. Розроблено алгоритм диференційної діагностики різних варіантів депресії у дітей 7–11 років та програмне забезпечення інформаційної діагностичної системи, що можна вважати вагомим внеском у розширення уявлень щодо ранньої кваліфікації депресії і формування ефективної профілактики рекурентного перебігу депресії, гальмування вікових механізмів соціально-психологічної дезадаптації дітей. Виділено несприятливі фактори щодо формування рекурентної депресії. Встановлено особливості клінічної симптоматики тривожних розладів у дітей, визначено найбільш несприятливі клінічні, психологічні, біологічні, нейрогормональні, нейрофізіологічні, генетичні фактори їх формування, створено діагностичний алгоритм тривожних розладів, що дозволяє ще на ранніх етапах формування патології її діагностувати та призначати адекватне лікування.

В інституті розроблені нові комп'ютерні (інформаційні) діагностичні технології для багатовимірного і нелінійного аналізу ЕЕГ та варіабельності серцевого ритму, які дозволяють кількісно оцінити рівень стану емоційної напруги і параметри нейродинаміки у дітей і підлітків. Запропоновано спосіб дослідження системної діяльності церебральних структур, що дозволяє кількісно оцінити такі фундаментальні властивості мозку, як рівень системної інтеграції, поєднане з ним системне гальмування та інертність механізмів «стирання» домінуючих функціональних систем. Такий підхід, заснований на багатовимірному спектральному аналізі та багаторозмірному нелінійному аналізі ЕЕГ, дозволяє провести ідентифікацію багатовимірних церебральних систем і отримати їхні кількісні динамічні характеристики.

Протягом 30 років у клініці ДУ «ІОЗДП НАМН» надавали комплексну медичну допомогу дітям, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Наукові дослідження стану здоров'я нащадків ліквідаторів наслідків Чорнобильської катастрофи дозволили визначити особливості їхнього фізичного, статевого, психічного розвитку і встановити механізми формування патологічних станів.

Науково обґрунтовано та вперше апробовано психологічну модель раннього втручання для надання медико-соціальної допомоги дітям раннього віку (до 3 років) з порушеннями психомоторного розвитку та їхнім сім'ям. Розроблено організаційні основи функціонування системи раннього втручання, створено алгоритм надання послуги раннього втручання. Обґрунтовано модель взаємодії між командою фахівців та батьків, яка забезпечує якісну комунікацію як в міждисциплінарній команді, так і між батьками та фахівцями. Підтримка НАМН ініційованих співробітниками інституту наукових розробок з проблеми «Раннього втручання» стала прикладом тісної взаємодії науки і практики на рівні сучасних світових тенденцій. Наукові розробки та практичні здобутки в цьому напрямку увійшли до Загальнодержавної концепції раннього втручання в Україні та пілотного проекту з її здійснення у п'яти областях України на 2015–2017 рр. Інститут задіяно до виконання плану заходів з реалізації пілотного проекту «Створення системи надання послуги раннього втручання для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя» на 2019–2021 рр.

Розроблено і впроваджено систему заходів з первинної профілактики неінфекційних захворювань і підвищення розумової працездатності академічно здібних учнів в умовах базової школи при комплексному впровадженні освітніх моделей поглиблення, збагачення та проблематизації. Доведено ефективність застосування навчальної дисципліни «Навчаємося разом» у формуванні якостей, що складають адаптаційний потенціал особистості та сприяють успішній адаптації молодшого підлітка до навчання в базовій школі.

За результатами наукових досліджень в межах Державної цільової програми «Молодь України» визначено значущі для соціально-гігієнічного моніторингу показники індивідуального та популяційного здоров'я учнів професійно-технічних навчальних закладів, розроблено систему активного динамічного спостереження, аналізу, оцінки і прогнозування стану їхнього здоров'я та середовища життєдіяльності; обґрунтовано комплекс медико-профілактичних заходів із запобігання несприятливому впливу професійного навчання підлітків. Розроблено систему медичної профорієнтації підлітків при профільному і професійному навчанні, спрямовану на раціональний вибір професії та оптимальне працевлаштування, запобігання професійним і виробничо-обумовленим захворюванням, ранній інвалідності, що пов'язано з необхідністю визначення рівня обмеження підлітків щодо отримання професійної освіти і наступної виробничої діяльності через стан здоров'я.

Визначено соціальні детермінанти розвитку школярів в умовах родини у різних типах населених пунктів, дове-

дено значущість конфліктних ситуацій між дітьми та батьками для ефективної навчальної діяльності учнів базової школи за відсутності комплексної співпраці всіх суб'єктів освітнього процесу, обґрунтовано етапність комплексної допомоги дитині у вирішенні завдань її розвитку, навчання, виховання, соціалізації, розроблено корекційно-розвиваючу програму «Конфлікт кризь призму підліткового віку», яка сприяє створенню атмосфери довіри і готовності до вирішення конфліктних ситуацій. Її впровадження на 16 % знизило частоту конфліктних ситуацій у сім'ях. Розроблено технологію впровадження комплексу організаційно-методичних заходів для формування здоров'язберігаючого середовища для дітей шкільного віку і комплекс заходів щодо медико-психологічного супроводу учнів, застосування якої вдвічі підвищує ефективність профілактичної ланки медичної допомоги учням загальноосвітніх навчальних закладів, знижує ризик розвитку порушень здоров'я, структурує роботу медичних працівників загальноосвітніх навчальних закладів, сприяє гігієнічній оптимізації навчально-виховного процесу та шкільної адаптації учнів, заощаджує кошти держави і родини на запобігання розвитку хронічної патології.

З початку воєнних дій на Сході України проводиться аналіз стану здоров'я дітей шкільного віку із зони збройного конфлікту. Встановлено статеві особливості дисгармонійного фізичного розвитку цих дітей, доведено що його частота і структура залежать від віку та статі дитини на момент початку військових дій. Найбільш уразливою групою були хлопці в період препубертату і дівчата в період раннього пубертату. На підставі визначення особливостей психологічного статусу і характеру захворюваності дітей із зони збройного конфлікту розроблено алгоритм медико-психологічного супроводу цих дітей та обґрунтовано необхідність мультидисциплінарного підходу (консультування і спостереження фахівцями – лікарями різного профілю).

Сьогодні в інституті працює 339 співробітників, у тому числі, 51 науковий працівник і 43 лікарі, серед яких 13 докторів і 48 кандидатів наук, 61 науковий співробітник і лікар мають вищу та першу лікарську категорії. За багато років спільної роботи в інституті організовано згуртований, вихований в кращих вітчизняних наукових традиціях колектив.

За 19-річний термін перебування в НАМН України інститут виконувалося 112 науково-дослідних робіт: 28 фундаментальних і 84 прикладних. Завершено 103 науково-дослідні роботи: 25 фундаментальних (24,3 %), 78 прикладних, з них 14 за державними програмами. Захищено 72 дисертаційні роботи, з них 13 докторських і 59 кандидатських, 5 молодих учених були стипендіатами Кабінету Міністрів. За цей час опубліковано понад 1 тис. статей, у тому числі, майже 100 за кордоном, понад 2 тис. тез, з них 313 за кордоном. Видано 103 монографій, посібників, підручників, 74 методичних рекомендацій, 61 інформаційний лист.

Інститут має власну клініку (багатопрофільний стаціонар на 220 ліжок і консультативну поліклініку на 250 відвідувань за зміну), сучасну лабораторно-експериментальну базу. Щорічно консультативну допомогу в інституті

отримують 12 000–13 000 дітей і підлітків з різних областей України, понад 4 500 лікуються у стаціонарі.

У 2019 році інститут пройшов державну атестацію наукових установ і за її результатами наукову установу віднесено до I класифікаційної групи (свідоцтво ДА № 00141 від 31 травня 2019 р.). Вчергове отримано свідоцтво, що інститут внесено до Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави (Свідоцтво серія НВ № 02789 від 05.12.2019 р.). У цьому ж році інститут отримав сертифікат на систему управління якістю (№ UA 80072.02012183.1-2019), акредитаційний сертифікат МОЗ України про атестацію клініки інституту на вищу категорію (МЗ № 014599).

Основні стратегічні напрями досліджень на найближчі п'ять років у вирішенні проблем в галузі охорони здоров'я дітей та підлітків широко обговорювалися на засіданнях Вченої ради інституту, були розглянуті та затверджені на засіданні Президії НАМН України. Перш за все це:

- визначення закономірностей формування здоров'я дітей шкільного віку та учнівської молоді України, набутих і спадкових факторів, які його обумовлюють, вивчення адаптаційних можливостей сучасних підлітків із різним рівнем здоров'я; розробка заходів первинної профілактики захворювань;
- визначення механізмів формування найбільш соціально значущих хвороб у дітей (ревматичні захворювання, цукровий діабет та ожиріння, репродуктивні розлади, психічні порушення та ін.), розробка методів їх діагностики та лікування, вдосконалення системи психологічної консультативної допомоги дітям і підліткам з хронічними соматичними захворюваннями, створення інноваційних технологій мультидисциплінарного супроводу (в тому числі й медико-психологічного) таких пацієнтів, розробка програм забезпечення активної соціалізації та передача їх у дорослу службу охорони здоров'я;
- обґрунтування сучасних моделей медичного забезпечення школярів та учнів професійно-технічних навчальних закладів в умовах реформування системи охорони здоров'я та освіти, розробка здоров'язберігаючих технологій для навчальних закладів і підготовки фахівців відповідного профілю;
- наукове обґрунтування найбільш ефективних форм медичного забезпечення дітей і підлітків, які знаходяться у складних життєвих обставинах;
- розвиток ефективного, якісного медичного менеджменту.

Стан здоров'я дитячого населення України має негативні зміни впродовж останнього десятиріччя: зростає захворюваність, поширеність хвороб, неінфекційних соматичних патологій. Число здорових дітей шкільного віку не перевищує 5–10 %. Тому вкрай необхідним є своєчасне виявлення захворювань ендокринної, репродуктивної, бронхолегеневої, серцево-судинної, кістково-м'язової систем, нирок, печінки. Особливу увагу необхідно приділяти дітям та підліткам із зони АТО/ООС і постраждалим внаслідок військових дій, стану їхнього психічного здо-

ров'я та фізичного розвитку. Важливим напрямом стосовно збереження та зміцнення здоров'я дітей із зони збройного конфлікту є використання розроблених принципів медико-психологічного супроводу, що базується на організаційних, лікувальних і профілактичних заходах, які проводяться в ДУ «ІОЗДП НАМН».

Свої подальші зусилля співробітники інституту будуть спрямовувати на вирішення найбільш актуальних і соціально значущих питань реформування і медичного забезпечення дітей до 18 років, на розроблення сучасних медичних технологій діагностики, лікування і реабілітації дітей та підлітків.

РЕЗЮМЕ

Государственное учреждение «Институт охраны здоровья детей и подростков Национальной академии медицинских наук Украины» – страницы истории и современности

Г. Н. Даниленко¹, В. А. Дынник¹✉,
Л. М. Овсянникова², Н. В. Медведовская²,
Е. М. Малышевская²

¹ГУ «Институт охраны здоровья детей и подростков НАМН Украины», просп. Юбилейный, 52-а, Харьков 61118, Украина

²Президиум Национальной академии медицинских наук Украины, ул. Юрия Ильенко, 53, Киев 04050, Украина

Государственное учреждение «Институт охраны здоровья детей и подростков Национальной академии медицинских наук Украины» (ГУ «ІОЗДП НАМН») является многопрофильным научно-исследовательским, лечебно-диагностическим, организационно-методическим центром, деятельность которого всегда отвечала насущным потребностям современной медицины и была направлена на решение первоочередных задач в сфере охраны здоровья детей школьного возраста и молодежи – предотвращение прогрессирования хронических неинфекционных заболеваний в детском и подростковом возрасте, сохранение репродуктивного потенциала и психического здоровья детей и подростков, профилактику негативного влияния образовательного процесса на здоровье школьников и учащейся молодежи, обоснование эффективного использования научных разработок и усовершенствование медицинского сопровождения больных детей и подростков в условиях реформирования медицины. В настоящее время ГУ «ІОЗДП НАМН» – единственное научно-исследовательское учреждение такого профиля в Украине.

На протяжении последнего десятилетия наблюдаются негативные изменения в состоянии здоровья детского населения Украины: растет заболеваемость, распространенность заболеваний, неинфекционных соматических патологий. Число здоровых детей школьного возраста не превышает 5–10 %. В связи с этим существует острая необходимость своевременного выявления заболеваний эндокринной, репродуктивной, бронхолегочной, сердечно-сосудистой костно-мышечной систем, почек, печени. Особенное внимание необходимо уделять детям и подросткам из зоны АТО/ООС и пострадавшим вследствие военных действий, состоянию их психического здоровья и физического развития. Важным направлением в сохранении и укреплении здоровья детей из зоны вооруженного конфликта является использование разработанных принципов медико-психологического сопровождения, базирующихся на организационных, лечебных и профилактических мероприятиях, которые проводятся в ГУ «ІОЗДП НАМН».

Свои дальнейшие усилия сотрудники института будут направлять на решение наиболее актуальных и социально значимых вопросов реформирования и медицинского обеспечения детей до 18 лет, на разработку современных медицинских технологий диагностики, лечения и реабилитации детей и подростков.

Ключевые слова: дети, подростки, психическое здоровье, физическое развитие, медико-психологическое сопровождение.

Для цитирования: Даниленко ГН, Дынник ВА, Овсянникова ЛМ, Медведовская НВ, Малышевская ЕМ. Государственное учреждение «Институт охраны здоровья детей и подростков Национальной академии медицинских наук Украины» – страницы истории и современности. Журнал Национальной академии медицинских наук Украины. 2020;26(1-2):72–79.

DOI: 10.37621/JNAMSU-2020-1-2-9.

Статья поступила в редакцию 12.08.2019 | Направлена на рецензирование 27.11.2019 | Принята в печать 07.12.2019